

Bergson'dan Barad'a Yeni Materyalist Feminizm

Feyza TOPRAK¹

¹ Ph.D. Candidate, Ankara University, Department of Women's Studies, (ORCID ID: 0000-0003-1036-8055)

Özet

Bu makalenin amacı yeni materyalizmin somut bir anlatısı olan Baradcı bir insan-sonrası (Posthuman) paradigmasını daha iyi kavranabilir kılmak üzere, bu anlatıdaki Bohr nüveleri ile Bergson ve Deleuze benzerliklerini ortaya koymaktır. Bu dört teorisyenin ortak noktası teorilerini kuantum felsefesi üzerinden kurmalarıdır. Bergson'un bu makale açısından önemi zaman kavramını maddeye, madde kavramını ise performativiteye bağlamasıdır. Deleuze de Bergson'dan aldığı ilhamla dünyayı herhangi bir sabitlik ve merkezden yoksun, saf köksapsal oluşlar ve sanallıklar alanı olarak tarif ederken felsefesini buradan kurmuştur. Deleuze köksapı, yatay bireysellikler arasında var olan, bağlantılar ve yakınlıklar olarak tanımlayarak geleneksel felsefenin insan-biçimsel yönelimini kökten değiştirmektedir. Deleuze bu bağlamda geliştirdiği "farklılık" ve "çokluk" felsefesi ile insanı, insan olmayan türlerle paralel bir ilişkiye açık hale getirirken insan-sonrası feminist teoriye de ilham vermiştir. Barad, maddenin bir "töz" değil, "ilişkiselliğe içkin eylem" (*intra-activity*) olduğunu; "failliğin" yalnızca insani bir nitelik olmadığını, bunun yerine maddenin makro ve mikroskobik seviyeleri boyunca yinelemeli tekrarlarla yürürlüğe girmesi olduğunu savunmuştur. Ona göre madde, ilişkiselliğe içkin dinamik içsel maddi ilişkilerinin etkileri yoluyla kendisini yeniden ürettiği için "performatiftir". "Faili gerçekçilik" epistemolojik, ontolojik ve etik bir teoridir. Barad, insan olmayan organizmaları ve nesnelere bu tanıma dâhil ederek gerçekliğin şekillendirilmesinde insan olmayanı da fail kılmıştır. Barad'ın Bohr'dan aldığı belirlenimsizlik ilkesinin yorumları doğanın bütünselliği, türler arasındaki ittifaka ilişkin bir yaklaşımın gerekliliği yönündeki çağrışımları ile sadece fizikte değil sosyal bilimlerde de yeni bir paradigma yaratmıştır. Barad'a göre evrenin doğasının derinliklerinde ilişkişel ontolojiden kaynaklanan etik bir töz vardır. Kuantum felsefesinden çıkan yeni feminist etik, insan ve insan olmayanın ontolojik etkileşimi, saygılı ilişkisi ve birlikte büyümesi konularına evrilir.

Anahtar Kelimeler: Henri Bergson, Karen Barad, performativite, ilişkiselliğe içkin eylem, insan-sonrası feminizm.

New Materialist Feminism from Bergson to Barad

Abstract

This article aims to reveal the Bohr cores and Bergson and Deleuze resemblances with the Baradian posthumanist theory. The shared point of these four theorists is that they build their theories on quantum philosophy. Bergson's prominence for this article is that he connects the concept of "time" to "matter" and the concept of "matter" to "performativity". Inspired by Bergson, Deleuze described the world as a field of pure rhizomatic becomings and virtualities and changed the anthropomorphic orientation of traditional philosophy by defining *rhizome* as difference and multiplicity, connections, and affinities. Thus, he inspired feminist philosophy to search for "becoming," "flow" and "possibilities". Barad argues that matter is not a "substance" but an "intra-activity"; she argued that "agency" is not merely a human attribute but rather the iterative actuation of matter across the macro and microscopic levels. For her, the matter is performative because it reproduces itself through the effects of its dynamic internal material relations (atomic and subatomic) inherent in relationality. Agential realism is an epistemological, ontological, and ethical theory. By including nonhuman organisms and objects in this definition, Barad renders nonhuman agents in shaping reality. Interpretations of the Bohr's indeterminacy principle have created a new paradigm in physics and social sciences, with connotations of "holism of nature". According to Barad, there is an ethical substance originating from relational ontology. The new feminist ethics emerging from quantum philosophy evolves into the ontological interaction, respectful relationship, and co-growth of human and nonhuman.

Keywords: Henri Bergson, Karen Barad, performativity, intra-action, posthumanist feminism.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Feyza TOPRAK
	Ph.D. Candidate, Ankara University, Department of Women's Studies
E-mail / E-posta	feyzatoprak@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	March 17, 2022 /17 Mart 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	April 20, 2022/ 20 Nisan 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	Toprak, F. (2022). Bergson'dan Barad'a Yeni Materyalist Feminizm, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 15, 107-128.

Bergson'dan Barad'a Yeni Materyalist Feminizm

Giriş

Yeni materyalizm, sanatta, beşeri bilimlerde ve sosyal bilimlerde teorik ve pratik bir “maddeye dönüş”ü ifade eden bir dizi çağdaş bakış açısıdır. Bu anlamda, modernitenin ikiliklerini yerinden ederek, yeni bir ontolojiye açılan bir “farklılık” felsefesidir. Yeni materyalizm belirli bir tezler dizisi sunan mutlak ve birleşik bir düşünce okulu değildir. Bariz bir çeşitliliğin içindeki yeni materyalizmin tutarlı olarak sergilediği ayırt edici bir özellik, feminizm içindeki odağının doğacı temalara doğru kaymasıdır. Bu doğacı temalar biyolojiyi yapılandırmacı anlamda somutlaştırmayan, ontolojik ve içkinlik düzleminde maddenin tam da kendisi ile ilgilenen bir çerçevede ele alınır. Madde artık sadece boyut, şekil ve hareketin temel özellikleri ile karakterize edilebilen bir varlık değil; ruhlu, canlı ve dinamik bir oluşturdur. Bu maddi dönüş, dünyanın içindeki toplumsal ve doğal her şeyin maddeselliğini vurgular; metinlere, “düşünce sistemlerine” ve “söylemlerdeki” toplumsal inşaya odaklanmaz (Deleuze ve Guattari, 1984, s. 4), doğrudan maddenin failliği ile ilgilenir. Yeni materyalist yaklaşımlarda ele alınan maddilikler arasında insan bedenleri, insan-olmayan canlı organizmalar, zaman, mekân, doğal ve yapılı çevre de dâhil olmak üzere tüm maddi faktörler yer almaktadır. Bu anlamda yeni materyalizm, modernist ve hatta postmodernist kültür teorilerindeki ikilikleri niteliksel olarak değiştiren çapraz bir bakış açısıyla yeni bir kültürel teori seti ortaya koyar. “Postmodernizm” üzerine söyledikleri ile bilinen *İnsanlık dışı* (1988) başlıklı eserinde Jean-François Lyotard, postmodernizmin “moderniteyi yeniden yazdığını” ifade etmiştir (Lyotard, 1988, s. 24). Ona göre postmodernizm, modernizmin gündeme getirdiği konuları gündeminde tuttuğundan modernizmin devamıdır. Yeni materyalistler, zihni her şeyden üstün tutan bir ideolojinin dışında maddeyi keşfederek, maddenin dinamizminin ilgi odağı haline gelmesine olanak tanımıştır. Maddeyi bu şekilde yeniden düşünmek, temsili ve insan merkezli madde kavramlarını reddetme ile ilgili önemli bir girişim olmuştur. Temsilcilik, etrafımızda gördüğümüz ve deneyimlediğimiz dünyanın “gerçek” dünya değil, içsel bakış açılarımız üzerine inşa edilmiş bir temsil olduğu felsefi yaklaşımı üzerine kuruludur. Sahip olduğumuz bu mimetik temsil ise zihnimizin dünyayı ilk elden deneyimlemediğini anlatır. Maddenin dinamizmini bu şekilde ele almak, doğanın tek bir temsili olduğunun kabul edildiği modern madde kavramını

ve maddenin sonsuz miktardaki temsili ile kültürün bir taklidi olduğunu ima eden postmodern madde kavramını reddetmektir (Dolphijn ve van der Tuin, 2012). Yeni materyalizm, zihni maddeye, ruhu bedene ve kültürü doğaya önceleyen ikili eğilimi niteliksel olarak değiştiren çapraz bir kültürel teori seti sunmuştur. Elizabeth Grosz düşüncedeki devrimlerin ancak radikal bir yeniden yazımda ortaya çıkabileceğini belirtmektedir (2005, s. 165). Yeni materyalizm de bu radikal “yeniden” yazma misyonunu üstlenmiştir. Yeni materyalist düşünceden, yeni ampirik yaklaşımlar, metodolojiler ve bilgi nesnelere ortaya çıkmış; maddeyi işaret edecek şekilde “şeylerin gücü” (Bennett, 2010, s.1-19) kavramsallaştırması ile insan dışı varoluşların failliği vurgulanmıştır.

Yeni materyalizm, feminist literatürde Donna Haraway’ın *Siborglar* (Haraway, 1985, s. 65-107), *Konumlu Bilgi* (1988, s. 575-599) ve *Yoldaş Türler* (2003) üzerine olan çalışmalarına kadar uzanan feminist ve *queer* bir soykütüğe sahiptir. Diğer taraftan Judith Butler’ın cinsiyetli bedenlerin maddileşmesiyle bağlantılı olarak görülen toplumsal cinsiyetin performatifliği üzerine kaleme aldığı *Cinsiyet Belası* (1990) ve *Bela Bedenler* (1993) literatürün kurucu metinleri arasında sayılmıştır. Feminist felsefeci Rosi Braidotti’nin *Metamorfozlar: Bir Materyalist Oluş Teorisine Doğru* (2002) ve *Göçebe Etik Üzerine Aktarımlar* (2006) başlıklı eserleri yeni materyalizmdeki Gilles Deleuze etkisini göstermesi açısından önemlidir. *Posthümanist Performativite* başlıklı makalesinde feminist teorisyen ve teorik fizikçi Karen Barad, “semiyotik” olanı “maddi” gerçeklikten ayıran temsili ontolojilere bir alternatif olarak “faili gerçekçilik” (*agential realism*) kavramını savunmuştur. Barad, maddenin bir “töz” değil, “ilişkiselliğe içkin eylem” (*intra-activity*) olduğunu; “failliğin” yalnızca insani bir nitelik olmadığını, bunun yerine maddenin makro ve mikroskobik seviyeleri boyunca “yinelemeli değişikliklerin yürürlüğe girmesi” olduğunu savunmuştur (Barad, 2003, s. 826). Ona göre madde, ilişkiselliğe içkin dinamik içsel maddi ilişkilerinin (atom ve atom-altı) etkileri yoluyla kendisini yeniden ürettiği için performatiftir. Gerçeklik bu ilişkilerin öncesinde var olmazken, uzamsal-zamansal ilişkide “konumlanmış şeyler” halinde kristalleştiren akışkan, kırınımlı (*diffractive*) sınırlarda ortaya çıkar. Kırınımlar farklı bir yöntem bilim ile anlaşılabilir ve anlatılabilir. Kırınımlı okuma farklılık ilişkilerinin özgüllüklerine ve bu özgüllüklerin ilişkilerine odaklanan ve her bir özgüllüğü diğeri aracılığıyla anlayan ve yanıtlayan, tüm içgörülerini okumaya muktedir bir metodolojik yaklaşımı tanımlamak için kullanılan bir metafordur (Barad, 2007, s. 71). Barad’a göre örneğin, özne-nesne ikiliği, ikisi arasında uzamsal ve zamansal bir ilişkinin dolayımı ile performatif olarak hayata geçirilir; bu ikilik “ben”i oluşturan bilişsel

“bölünme” ile mümkün olur. Barad'a göre, söylemsel pratikler yalnızca insan dilinin dilsel ifadeleri değil, aynı zamanda “maddi fenomen üreten” diğer maddi ilişkiselliğe içkin eylemlerdir (2003, s. 820). Bu pratikleri sınırlayan maddi aygıtlar, kendi kırım sınırları içinde “dünyanın (olası) dinamik yeniden konfigürasyonlarını” bulurlar (2003, s. 821). Varlık, “durağan bir ilişkisellik değil, her zaman dışlamalar oluşturmayı gerektiren bir eylemdir” (2003, s. 803). Böylelikle Barad performatif maddeyle bize, posthümanist ilişkinin kapsayıcı etiğine dair imalarda bulunmaktadır. Barad'ın bir diğer meşhur eseri *Evrenle Yarı Yolda Buluşma: Kuantum Fiziği ve Madde ile Anlamın Dolanıklığı* (2007) ilhamını Niels Bohr'un kuantum fiziğinden alarak bir “faili gerçekçilik” teorisi geliştirmiş ve bu defa da maddeselliğin “ilişkiselliğe içkin eylemle” var olduğunu savunmuştur. Barad, “ampirik dünyayı yeniden ciddiye almayı” (2003, s. 823) ve “dünyanın oluşumundaki aktif bir katılımcı olarak maddenin hakkını teslim etmeyi” (2003, s. 803) mümkün kılmak için, var olan sözcükleri yeniden tanımlayarak alışılmadık bir dil geliştirmiştir. Örneğin geleneksel hümanist yörüngesinden kopardığı “fail”i “bir canlandırma” olarak tanımlamıştır. Bu durumda eylem ve madde arasındaki sınırlar kalkmış, madde “ilişkiselliğe içkin eylem” içinde “yapmak” veya “olmak” halini almıştır (2003, s. 826-7). Bir başka deyişle feminizm, felsefe, bilim ve teknoloji çalışmalarından doğan yeni materyalizm, insan-merkezci (antroposentrik) önyargının mevcut ekolojik ve uygarlık kriziyle meşgul olmadaki yetersizliğinden dem vurarak, maddenin failliğini gündeme taşımıştır. Barad'ın teorisi eleştirel bir doğacılık olarak karşımıza çıkmıştır. İnsanlar, kapsamlı bir doğanın diğer her bileşeni kadar bir parçasıdır. Gerçeklik, insan-olmayanla eşit düzeyde failliği olan insanın karşılıklı etkileşimi sırasında performatif olarak meydana gelir (Barad, 2007, s. 331-332). Bu tartışma feminizmde kadınlar, “ben” ve “biz” kategorilerinin sorgulanması ile türler arası bir akrabalığın, temasın ve ittifakın öneminin gündeme gelmesine ilişkin bir fikrîsel zemin oluşturmuştur. Böylelikle bu tartışma, kadınlar olarak politik ve yaşamsal sorumluluğumuzun gereği, varlığı kendinden menkul kadın, insan ve biz kategorilerini aşmamızın zaruri olduğunu ima etmiştir.

Yeni Materyalist Feminizm'in bir damarının doğrudan, tamamının ise dolaylı olarak kuantum felsefesi ile bir ilintisi vardır. Bohr'un fizik felsefesi yaklaşımından etkilenen Barad'ın madde ve fail hakkındaki teorileri kuantum fiziğine dayanmaktadır. Faili gerçekçilik hem epistemolojik bir teori hem de gerçekliğin nasıl şekillendiğini anlatan ontolojik bir teoridir. Barad, insan olmayan organizmaları ve nesnelere bu tanıma dâhil ederek gerçekliğin

şekillendirilmesinde insan olmayanı da fail kılmıştır. Barad'a (1998) göre faili gerçekçilik, hem "faillik" hem de "gerçekçilik" teriminin yeniden formüle edilmesini gerektirir; bilgi üretiminde insan ve insan dışı faktörlerin rolünün anlaşılmasını sağlar ve geleneksel gerçekçiliğe karşı sosyal inşa tartışmalarının ötesinde bir gerçeklik sunar (1998, s. 89).

Yeni materyalizmde madde, birbiri arasında sınırlar oluşturan dinamik formlar olarak tanımlanabilir. İnsanlar, hayvanlar, nesnelere, organizmalar, virüsler, mikrobiyotaya, dağ, taş, tepe, su, hava, robotlar veya siborglar, yeni materyalizmin maddesidir. Bu sınırlar, değişimi imleyen aktif bir eylem olan faillik ile akışkan hale gelir. Temsil, eylemde bulunma anında yanıp sonra sönen bir ışık gibidir. Bu tanım, yeni materyalistlerin maddeyi faillik hakkında yeni fikirler geliştirmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmalarına izin vermiştir. Bu yeni fikirlerin başında Barad'ın "ilişkiselliğe içkin eylem" ve "faili gerçeklik" kavramsallaştırmaları gelir. Barad'ın teorisindeki Bohr yansımalarını zaten biliyoruz ama bu teorinin Bergson'un ve Deleuze'ün teorisi ile olan benzerlikleri gölgede kalmıştır. Bu üç teorisyenin teorilerinin ortak noktası, bir kuantum fiziği ilkesi olan *belirlenimsizliği* dönüştürücü bir felsefe üretmek üzere araçsallaştırmalarıdır. Bergson, belirlenimsiz bir madde tahayyülünü ilk defa felsefe yazınına katan filozof olması bakımından; Bergson'un mirası ile Deleuze, niteliksel çeşitliliği "farklılık, potansiyel farklılık ve yoğunluktaki farklılık" olarak anlatarak içkin bir ontolojiyi "aşkın bir ampirizm" ile sınıflandırdığından (Deleuze, 2004, s. 68); Bohr, Barad'ın doğrudan referans noktası olduğundan bu çalışmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu makalenin amacı yeni materyalizmin belki de en somut anlatısı olan Baradcı bir insan-sonrası (posthuman) paradigmasını daha kavranabilir kılmak adına, bu anlatıdaki Bohr nüveleri ile Bergson ve Deleuze benzerliklerini ortaya koymaktır.

Bergson ve Yeni Materyalizm

Bergson "(sıradan) ikiciliğin sebep olduğu güçlüğü iki terimin ayırımından değil, birinin diğerine nasıl aşıldığını görmenin imkânsızlığından kaynaklandığını" söylemiştir (1991, s. 297). Bergson'un "sıradan ikiciliği", zihin-madde, ruh-beden, kültür-doğa gibi ikici ayrımların baskın ve seçkin terimlerin lehine korunduğu bugün bile, modernist düşüncedeki varlığını örtülü olarak veya açıkça devam ettirmektedir.

Bu konuda Van der Tuin, Barad ve Bergson'un kırımlı bir okumasını sunar. Barad, "21. yüzyıl için feminist bir Bergsonculuğun nasıl hayata geçirileceğini" bulmaya çalışırken, herhangi bir karşılaştırmalı analizden daha derinlikli bir sonuç üretmek için kırım

metodolojisini kullanmıştır (Van der Tuin, 2011, s. 23). Kırınım, düşüncenin de bir eylem ve madde olduğu fikrini Bergsoncu süre kavramı ile okumaktadır. Van der Tuin, Barad'ın faili gerçekçiliğinin, Bergson'un kısmi gerçekçiliğinin muadili olduğunu "Bergson'ın sezgisi onto-epistemolojiktir ve Barad'ın onto-epistemolojisi sezgiseldir" diyerek ima etmektedir (2011, s. 38). Bergson'a göre "beden", süre ve madde arasındaki en önemli faildir: Barad da benzer bir anlatıyı maddeyi dolanık, süreyle ilgili ve fail" ilan ederek insan-olmaya sirayet ettirmiştir (2011, s. 42).

Zaman, süre, edim ve fark

Bergson bir fizik okur-yazarıdır. Einstein 1921 yılında Nobel Fizik Ödülü'nü aldığı anda, ödül komitesine başkanlık eden Svante Arrhenius, ünlü filozof Bergson'dan bahsetmeyi ihmal etmemiştir (Arrhenius, 1967, s. 479). Ayrıca Bergson'un yazılarında kuantum fizikçilerine de (Michael Faraday gibi) atıflara rastlarız (1998, s. 203). Bergson klasik fiziğin, mekanik felsefi yorumuna karşı çıkan bir düşünürdür. O, iradenin ve özgürlüğün uzay ve zamanın içinde performatif olarak belirlendiğini düşünmektedir. Bergson, bilinci ve dolayısıyla özgürlüğü tanımlamak için "bilinç" ve "zaman" kavramlarını ve bunların ilişkiselliğini gündeme getirmiştir. O, bilincin dolaysız verilerini "süre" (*duration*) olarak tanımlar. Esasen, süre içinde olayların yan yana gelmesi diye bir şey yoktur. Tam da bu nedenle evrende mekanik bir nedensellik bağı da mümkün olamaz. Özgürlük, soyut bir kavram değil, sürenin içinde gerçekleşen performatif bir kavramdır. Bergson'a göre, süreyi nicel bir çokluk olarak değil tam aksine nitel bir çokluk olarak kavramamız gerekir. Nicel bir çokluk, şeyleri veya bilinç durumlarını homojen bir uzayda birbirinden dışsallaştırarak sıralar. Buna karşılık, nitel bir çokluk, "birkaç bilinçli durumun bir bütün halinde organize edildiği, birbirine nüfuz ettiği ve yavaş yavaş daha zengin bir içerik kazandığı" zamansal bir heterojenlikten oluşur (Bergson, 1910, s. 122). Nicel bir çokluk kendini değil, kendi dışındakini anlatır. Örneğin bir koyun sürüsünden söz edersek, aslında sadece sürünün neleri dışladığını vurgulamış oluruz (Bergson, 1910, s. 76-77). Nicel çokluk, faydacı amaçlarla pratik bir kategori oluşturmak adına, öğelerin niteliklerini göz ardı eder. Aynı örnekte koyunların tam olarak aynı olmadığı gerçeğini göz ardı ederiz ve yapay olarak ortak özelliklerine odaklanırsak. Koyunları et veya yün üretimi için numaralandırırız. Artık koyun yoktur sayı vardır. Bergson bu analogiden yola çıkarak aynı muamelenin "zaman" kavramına da yapıldığını söyler. Böylece zamanın ve anın biricikliği ve

barındırdığı performatif fark yaratma veya akışı dönüştürme olanakları gözden kaçırılır. Zaman bir genel parametreye döner. Görüldüğü üzere Bergson'un nitel çokluk ve heterojenlik açıklaması özgün felsefesinin kalbidir. Nitel çokluk anlıktır yani belli bir süre içinde tanımlanır, bir yanar bir söner. Bergson, nitel çokluk olan süre kavramını anlaşılır kılmak için birkaç imaj kullanır (Bergson, 1992, s.164-65). Bunlardan biri, aralarında bant bulunan bir makara çiftidir. Bu makaralardan biri bu bandı çözen, diğeri sarandır. Bergson'a göre süre dediğimiz kavram tam da bu imgeye benzer. Biz yaşlandıkça geleceğimiz küçülür ve geçmişimiz büyür: Yan yana gelmeyen deneyimler zihnimizde bir sürekliliğin parçası olarak korunur. Oysa bu deneyimler arasında bir neden ve sonuç bağı yoktur. Her "an" ayrı ve performatif bir şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla, nedensellik kavramlaştırması bir yanılgıdır. Kuantum belirlenimsizliğeⁱⁱⁱ ilişkin ilk felsefi önermenin Bergson'dan geldiğini söylemek mümkündür. Bergson'un dediği gibi, "bilinçli bir varlıkta hiçbir iki an birbirinin aynısı değildir" (Bergson, 1992, s. 164). Ona göre bellek geçmişi korur. Kişi belleğini çalıştırdığında anılarını her çağırışında başka bir şeyi hatırlar ve deneyimler. O halde bir saniye sonra hiçbir şey kendisi değildir. Tüm özneler, bir başka deyişle tüm nesnelere, yani tüm ekoloji bir saniye sonra başka bir kendisidir. Bu kuantum fiziğindeki belirlenimsizlik ilkesinin ve nedensellik bağının imkânsızlığının felsefi bir dille anlatımıdır.

Bergson bireysel parçacıkların aslında bütünsel bir yapının devamı olduğunu anlatmıştır. Algının, zihnin madde ile göreceli bir çakışması olduğunu ve duyuşsal bir niteliğin çok kısa anların anımsatıcı bir sentezi olduğunu söylemiştir (Bergson, 1991, s. 17). Yani Descartes'ın formüle ettiği gibi saf bir uzamda algılamayız (Bergson, 1991, s. 9-11). Bergson mutlak uzay ve zamanın var olmadığını, uzay ve zamanın madde veya zihin dışında bağımsız bir gerçekliğinin bulunmadığını iddia eder. Madde uzamsaldır, ancak "uzayda" değildir. Zamansaldır ama "zamanda" da değildir. Başka bir deyişle, uzay ve zaman maddenin içsel özelliklerinden bazılarıdır ama onun için homojen kaplar değildir (Bergson, 1991, s. 209-212, 231-232). Dolayısıyla Bergson'un analizleri özünde, uzamsal ve zamansal olarak alımlanan performatif bir madde anlayışına dayanır.

Bergson'a göre bize her şeyin değişip yine de varlığını devam ettirdiği hareketli bir süreklilik verilmiştir. O halde neden sürekliliği olan ve değişim içinde olan iki terimi birbirinden ayırıyoruz ve sonra her birini uzaydaki homojen hareketlerle temsil ediyoruz? (Bergson, 1991, s. 196). Bunu bilim de istememelidir çünkü bilimin amacı, yapay olarak bölünmüş bir evrenin doğal eklemlerini yeniden keşfetmek olmamalıdır (Bergson, 1991, s. 196). Burada tüm

maddeler arasındaki “süreklilik” ve “ilişkili bütünsellik” ilkesi ayırt edici şekilde parçacık fiziğine meydan okumakta ve o tarihlerde ilk deneysel ve teorik çalışmaları yapılan kuantum fiziğinin temel argümanlarını felsefe dünyasından duyurmaktadır.

Bergson'un bu makale açısından önemi zaman kavramını maddeye ve dolayısıyla temel bir kuantum ilkesine bağlamasıdır. Onun için gerçek olan şey, bölünmüş uzam ile saf uzam arasında bir “ara şey”dir (Bergson, 1991, s. 245). Mükemmel uzamsallığın parçalarının birbirleriyle ilişkisinde mükemmel bir dışsallık ve karşılıklı bağımsızlık vardır (Bergson, 1998, s. 203). Ama buna rağmen tüm maddi noktalar diğer maddi noktalarla etkileşim halindedir. Bir şeyin hareket ettiği yerde gerçekten orada olduğunu gözlemlediğimizde, aslında o anda tüm atomlarının iç içe geçtiğini ve böylelikle uzamda bir yer aldığını söyleyebiliriz. Böyle bir hipotezde, atom ya da daha genel olarak maddi nokta, zihnin bir bakışı ve görüşü haline gelir. Bu görüş, eyleme devam ettiğimizde ve yeterince uzaktan bakabildiğimizde maddeyi cisimlere ayırır (Bergson, 1998, s. 203). Yani burada Bergson, evren yekparedir demiş oluyor ki bu da son derece kuantal bir bakış açısıdır.

Madde, içinde farklı unsurların var olma eğilimi gösterdiği bir bütündür ancak bu eğilim aşırı sınırlara ulaşmaz (Bergson, 1998, s. 201-203). Madde bir ışık tayfındaki renklere benzer. Her bir madde tıpkı her bir renk gibi ayrı maddilikler olarak görünür. Renk tayfında renkler ayrı gibi görünse de her biri bir akış ve oluş hattında, küçük farklarla birbirinin içinden geçerek ve yenilenecek birbirinden doğar. Maddenin sadece bir bölünme derecesi vardır. Bergson daha sıklıkla, maddenin yalnızca bir uzam derecesi olduğunu söyler (Bergson, 1991, s. 220). Bergson mükemmel uzamsallığın, parçaların mükemmel dışsallığından oluşacağını düşünür. Mükemmel uzamsallık parçaların birbirleriyle ilişkilerinde oluşur (Bergson, 1998, s. 203). Bu bir “bölünme çizgisinin” varlığına atıfta bulunur. Yani madde dediğimiz şey, uzay-zamanda bağımsız parçacıkların ilişkiselliğinde olan “bölünme çizgilerinde” ortaya çıkar. Bu da Deleuze'un içkinlik uzamı, direnç noktası ve kaçış çizgisi olarak adlandırdığı şeydir. İçkinlik uzamı düşüncenin imgesidir (Deleuze ve Guattari, 2013, s. 43).

Bergson bütünselliğin bölünmesi ile anlık algılanan maddi düzlemi anlatırken fikrini desteklemek için fiziksel alan kavramına başvurmuştur (Bergson, 1991, s. 200-220). Burada Faraday'a yaptığı atıf ile “madde, kuvvet çizgileridir ve az ya da çok iç içe geçmiş bir öğeler kümesidir” demiştir (Bergson, 1998, s. 203). Daha sonra Lord Kelvin'e atıfla “madde, süreklilik içinde bir tür bölünme üreten girdapların meydana getirdiği bir sürekliliktir” diye eklemiştir

(Bergson, 1998, s. 203). Bergson'a göre, "fiziksel alan" da bir maddedir (1991, s. 200). Fiziksel alan farklı noktalardan oluşan bir dizi değildir. Öyle olsaydı bu parçacık fiziğinin önerdiği gibi tamamen bölünmüş bir alan ya da madde olurdu. Bergson'a göre madde, bir süreklilik halinin anlık görünümüdür. Bu tam olarak bir kuantum fiziği önermesidir. Kuantal bir madde hem dalgadır hem de parçacıktır. Dalga ya da parçacık fonksiyonundan hangisinin gerçekleşeceği anlık etkileşimlerle belirlenir. Penrose, bir kuantum dalgasının "bütünsel bir doğası" olduğunu söyler (Penrose, 2004 s. 511-515). Ayrıca, dalga gibi davranan bir parçacığın, tek bir dalga oluşturacak şekilde başka bir maddeyle dolanık hale geldiğini de biliyoruz (Penrose, 2004, s. 578-580). Bu kuantum dolanıklığının evrenin tüm parçacıklarını aynı anda birbirine bağladığı anlamına (Penrose, 2004, s. 591-593) gelmese de "dolanıklılık" kavramsallaştırması "doğanın bütünselliği", türler arasındaki ittifaka ilişkin bir yaklaşımın gerekliliği yönündeki çağrışımları ile sadece fizikte değil sosyal bilimlerde de yeni bir paradigma yaratmıştır.

Tıpkı yaklaşık yüz yıl sonra Barad'ın da diyeceği (2003, s. 826-7) gibi madde bir şey "olmaktan" ziyade bir şey "yapmaktır" ve edim haricinde hiçbir şey yoktur (Bergson, 1998, s. 248; 1991, s. 201). Dahası, madde, bir niteliği anlatmaya özgülünen eylemlerden oluşur (Bergson, 1998, s. 302). Bu, madde bir dizi nitelikten başka bir şey değildir demektir (Bergson, 1991, s. 19). Öyleyse beden, bazı niteliklere sahip uzamsal sabit bir varlık değildir, belirli bir zamanda uzamsal olarak toplanmış bir dizi niteliktir. Buradaki her nitelik çok kısa eylemlerin ve istikrarsız durumların bir ardışıklığıdır (Bergson, 1991, s. 205-209). Bu hareketler çok kısa sürede ardışık bir şekilde olur (Bergson, 1998, s. 300-302). Ardışık eylemler hemen hemen aynıysa, nitelik değişmez gibi görünür. Ama her zaman görünemeyecek kadar küçük değişimler söz konudur. Durumlar oluşumun yani eylemin zihnimiz tarafından tanınan görüntüleridir. Değişim en temel var oluş halidir. Değişimin altında daha temel hiçbir şey yoktur. Değişimin bir desteğe ihtiyacı da yoktur (Bergson, 1911, s. 122). Evrende hareketler esastır ama hareket bir amaca veya değişim hedefine özgülünmez, esas olan doğanın kendi akışı ve oluşudur. Bu esas akış çizgisinde genel akışa uyumlu olarak durağan veya değişmeyen tek bir nesne yoktur. Hiçbir maddenin t zamanındaki kipi ile t+1 zamanındaki kipi aynı değildir, zira bu uzayın çokluğundan kaynaklanmaktadır.

Bergson, Deleuze ve Barad ile İnsan-Merkezciliğin Eleştirisi

Deleuze ve Bergson'un ilişkisi "süre", "sezgi", "farklılık", "çokluk" gibi kavramların etrafında gelişen yaşam nosyonu ile doğrudan bağlantılıdır. Bergson'a göre sezgi, yalnızca farklılık

deneyimi ya da “farklılık sevinci” aynı zamanda bir yaşam atılımıdır (Deleuze, 2004, s. 33). Deleuze, Bergson'un içgörülerini imgesiz düşünerek eyleme odaklanmıştır. Deleuze'de “tekrar”, kendinden vazgeçmek istemeyen amansız bir itici güç, farklılığın, değişimin ve dönüşümün ısrarıdır. Bergson aracılığıyla, Deleuze, töze inmeden bir yaşamsallık tasvir etmiştir. Bergson'un *Yaratıcı Evrim ve Yaratıcı Akıl* (1992) eserinde formüle ettiği madde-yaşam giriftliğine odaklanırsak, Bergsoncu anlamda organik yaşamı nasıl anlamamız gerektiğini kavrarız. Bergson'a göre inorganik dünya, ilk bakışta, temelde uzamsaldır, nesnelere düzenlenmesiyle bağlantılıdır ve prensipte yasalar veya evrenseller açısından matematiksel hesaplamaya muktedirdir. Maddeyi bölmek için uyguladığımız ilkeler ne olursa olsun, bozulmadan kalır, çünkü madde sonsuz bölünebilir. Onu bölerken, hem çeşitli maddi unsurları kendi çıkarlarımıza göre manipüle etmemize hem de bu tür kapalı sistemlerin işlemlerini prensipte öngörülebilir hale getirmemize olanak tanıyan, titizlikle kontrol edilebilir değişkenlere sahip yeni kapalı sistemler oluşturabiliriz (Bergson, 1992, s.109). Bu bizi Bergson'un sezgisinin ve Deleuze'ün imgesiz düşüncesinin şemsiyesi altında gelişen organik ve inorganik bütünselliğin olduğu bir kurguda “fark ve tekrar” (Deleuze, 2004) kavramsallaştırmasına taşır. Deleuze ile birlikte bu betimleme, aynı zamanda, farklılığı ve çokluğu kendi içinde düşünmek için öznellik ya da temsil felsefelerinin ötesine geçmeye çalışan oldukça karmaşık bir ampirizme gider.

Bergson, “uzayın çokluğu” ile tüm hesaplanabilir, kategorize edilebilir ve kayıtsız nicel değişimlerin bir tür öznel algı olduğunu iddia etmiştir (Moulard-Leonard, 2008, s. 92). Bir tür çokluk algısı ile anlatılan uzay, yalnızca derece farkının nicel homojenlik özelliğidir. “Şeylerin” diğer tüm “şeylerle” olan varyasyonları uzayda yalnızca derece farkı bağlamında söz konusudur. Bu noktada, yalnızca niteliksel farklılığın var olduğu “süre” düzleminde bulunabileceğinden, “süre” ile “uzay” arasında tür farkının olmadığı iddia edilebilir. Tersine, sürenin “çokluğu”, niteliksel öz-değişim yeteneği sayesinde türdeki farklılığın tüm ifadelerini ve yönlerini taşıyabilen nesnel bir algının varlığına işaret etmektedir. Deleuze, “süreyi” görünemez, ölçülemez ve daha da önemlisi, “yalnızca tür değiştirerek bölünen” bir meca olarak tarif eder (Moulard-Leonard, 2008, s. 40). Üstelik sürenin çokluğu, sürekli ardışıklık ile saf bir içsellik atıfta bulunuyor gibi görünse de uzay ardışıklıktan yoksun saf bir dışsallıktır. Ardışıklık bir algıdır. Uzamın rolü dışsallaştırılmış, homojen ve süreksiz çerçeveler sağlamak iken sürenin işlevi içselleştirilmiş, heterojen ve sürekli çerçeveler oluşturmaktır. Deleuze'e

göre uzay ile homojen zaman arasında diyalektik bir ilişki kurulmalıdır. Burada devreye “sezgi” girer. Deleuze’e göre, sezgi ne bir duygudur, ne bir ilhamdır, ne de düzensiz bir duygudaşıktır. Sezgi felsefede gelişmiş bir yöntemdir (1988, s. 13). Deneyimin bize yalnızca “hareketler, hareketlerin yönleri olarak tanımlandıkları şekliyle süreyi ve uzamı birleştirme biçimine göre” (Deleuze, 1988, s. 22) bileşimler sağladığından sezginin bunları nicel ve nitel olarak ayırması gerekir. Bergson’un süre ve sanal olanın gerçekliğe dönüşümü (düşünce olanın maddiliğe dönüşmesi) kavramsallaştırmaları sabit ve nicel değerlendirmeleri sorgulamıştır. Sabitliğin reddi insan durumunun ötesine geçen ve bizi insan olmayanın ufkuna açan bir akım olan yeni materyalizm için bir çıkış noktası olmuştur. Sabitliğin reddedildiği bu yaklaşım Bergson’a düşünceyi insanlık durumunu aşmak için yetkin kılan diferansiyel bir felsefe geliştirmesi için ilham vermiştir. Deleuze’ün görüşüne göre, Bergson, doğal algının ayrıcalığını ve hareketin pozlara tabi olmasını sorgulayarak insan olmayanın da insan ile aynı uzamda araştırılması olasılığını biçimlendirmiştir (Deleuze, 1991, s. 5). Bu yeni dünya, görüntülerin evrensel bir çeşitlilik ve dalgalanma halinde hareket ettiği ve çarpıştığı bir körfez gibidir (Deleuze, 1991, s. 5). Deleuze de dünyayı herhangi bir sabitlik, merkez, eksen ve derecelendirmeden yoksun, saf köksapsal (rizomik) oluşlar ve sanallıklar alanı olarak tarif ederken felsefesini buradan kurmuştur (Deleuze, 1987, s. 21). Deleuze ve Guattari köksapı benzer şeyler, güçler ve bireysellikler arasında var olan, ağaçsı olmayan (yani bağımsız olarak bölünmüş olmayan) bağlantılar ve yakınlıklar olarak tanımlarlar. Bu yaklaşım geleneksel felsefenin insan-biçimsel yönelimini kökten değiştirmektedir. İnsanı, insan olmayan türlerle paralel bir ilişkiye açık hale getiren bu felsefe artık mutlak olanın yerine insan olmayana doğru bir oluşun, akışın ve olasılıkların arayışına bırakmıştır.

İnsan-merkezcilikten kopuşumuz öznel sürelerimizin kopuşu ile ilgilidir ama bunu kavramamız ve hatırlamamız şimdiki süremiz (anımız ve zamanımız) için zordur. Sezgi, süre ve hafıza düzlemlerinde, geçmiş ve şimdinin birbirini izleyen değil aynı anda devam eden anlar olarak görülmesidir. Deleuze’ün açıkladığı gibi, şimdinin özü geçmiş olarak kendisine döner. Geçmiş yalnızca olmuş olan şimdiyle birlikte var olmakla kalmaz, aynı zamanda bütün ve ayrılmaz bir geçmişin de bir parçası olarak var olur. Şimdi ile birlikte var olan bütün anlar bizim tüm geçmişimizdir (Deleuze, 1988, s. 59). Dolayısıyla, Bergson’un süre kavramı tüm seviyelerin ve derecelerinin kendisiyle birlikte var olduğu, maddesel olarak sanal bir arada varoluşa atıfta bulunur (Deleuze, 1988, s. 60).

Deleuze için felsefe, “sağduyunun belirlenimi altında” kavranamayan süreçleri “üstün ampirizm” ile kavranabilir kılmaktır (2004, s.180). Sağduyu nesnelere ve felsefi terminoloji arasındaki bu bölünme, Barad için aynı pratik doğrudan kuantum evreninden anlatılmaktadır. Hem Deleuze hem de Barad bize, bireysel gerçekleştirmeleri ve bunların sanalla olan bağlantılarını anlatmaktadırlar. Barad'ın buradan çıkardığı sonuç, cisimleşmiş bir öteki kavramının kendisinin bizatihi insan düşüncesinin, bilincinin ve politik düşüncesinin sonucu olduğudur. Bu bütün türler ve oluşlar arasında insana her zamankinden daha fazla sorumluluk bilincinin yanı sıra söylemsel ve eylemsel faillik yükler.

Bergson, Bohr ve Barad ile Belirlenimsiz ve Performatif Madde

1920'lere kadar atomun klasik görsel temsili Güneş sistemine benzer. Güneşin (çekirdeğin) etrafında belli bir yörüngede hareket ederken gezegenler (elektronlar) ile anlatılan bu metaforik temsil 1920'lerde fizikçi Niels Bohr tarafından değiştirilmiştir. Elektronların belli bir yörüngede düzenli ve öngörülür hareketlerle çekirdeğin etrafında dönmediği anlaşılmıştır. Elektronlar zaman zaman kuantum sıçramaları yaparak yörünge değiştirmektedir. Bu öngörülemez ve önceden belirlenemez hareket, elektronların yörüngeye merkezine çökerek atomu yok etmesini engellemektedir. Atom ancak bu şekilde kararlılığını ve varlığını koruyabilmektedir. O zamanlar, son deneysel kanıtlar, atomun aynı anda hem bir parçacık hem de bir dalga nesnesi olarak görülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bir elektronun hem dalga hem de parçacık olabileceği fikri çok tartışma yaratmıştır ve bu iki algının ontolojik olarak uyumsuz görünmesi bilim insanlarının kafasını hayli karıştırmıştır. Bilimsel ve ontolojik tartışmaların ötesinde, bu parçacık-dalga ikiliği görsel olarak da algılanması zor bir durumdur. Böyle bir ikiliği görsel olarak temsil etmek zordur, çünkü iki hal birbiri ile çelişmektedir. Parçacık görsel olarak yoğun bir cisimdir. Bir noktadır veya geometrik bir formu vardır, oysa dalga doğrusal olmayan bir çizgi veya bir eğridir. Dalga veya parçacık dualitesinin, kuantum fiziğinin tamamlayıcılık ilkesiyle birleştirilmesi işi Bohr'a kalmıştır. Eylül 1927'de yapılan Volta Konferansı'nda Bohr, bilim dünyasına kuantum teorisinin “tamamlayıcılık” ilkesini anlatmıştır (Gregorio, 2014). Bohr burada uzay ve zamanda birbiriyle ilişkili elektronlara dayanan atom ve atom altı seviyesinin Newton fiziği prensipleriyle yönetilmediğini söylemiştir. Newton'un kütle çekim yasası atomik seviyede çalışmamaktadır. Bohr'un “tamamlayıcılık” ilkesi gereği atomik seviyede madde hem dalga hem de parçacıktır. Elektronlar, aynı anda her ikisini birden olmaz,

dalga veya parçacık fonksiyonundan hangisinin gerçekleşeceği deneysel konfigürasyona bağlıdır.^{iv} Kuantum fiziğinin bu makale açısından önemi, “belirlenimsizlik” ilkesinin maddenin failliğine dair açıklamaların temelini oluşturuyor olmasıdır.

Klasik mekaniğin aksine, kuantum mekaniği, atomik parçacıkların hareketinin uzay-zaman tanımıyla ilgilenmez. Hareketin harmonik salınımlı bileşenlerinin yerini alan ve durağan durumlar arasındaki geçiş olanaklarını simgeleyen nicelikler yani matrisler ile düşünür. Bu nicelikler, mekanik hareket denklemlerinin ve nicemleme kurallarının yerini alan belirli ilişkileri sağlar (Bohr, 1987a, s. 48). Bu Bergson ve Barad’ın derece farkının nicel homojenlik özelliği olan “çokluk” kavramı ile anlattığı uzaya uygun bir anlatımdır.

Belirlenimsizlik (indeterminacy) ilkesi düşünce ve pratikte bir devrim vaat ettiği için önemlidir. Yirminci yüzyıl biliminde, bu kavram fizikçi Werner Heisenberg ile gündeme gelmiştir. Heisenberg’e göre belirsizlik (uncertainty) ilkesine göre bir atom parçacığının konumunu tam değerlerle ölçebilirsek, momentumu aynı netlikte ölçemeyiz. Buraya kadar belirsizlik epistemik bir meseledir. Bohr bu durumu “belirlenimsizlik ilkesi” (*indeterminizm*) ile anlatırken atom parçacığına bir süreç ve “oluş” niteliği katmış ve meselenin epistemolojik değil ontolojik bir mesele olduğunu söylemiştir. Yani artık konu bir ölçememe meselesi değil, kendi içinde yeniden biçimlenen maddenin ölçüm anında tekrar değişime uğraması meselesidir. Heisenberg’in “belirsizlik” tanımını radikalleştiren ve “belirlenimsizlik” olarak yeniden formüle eden Niels Bohr durumun bizzat gerçeklik düzeyinde bir belirsizlik olduğunu ortaya koymuştur (Bohr, 1987b). Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, belirsizliğin bu yönleri, bu kavramı sosyal ve beşeri bilimler için de çekici bir hale getirmiştir.

Biraz daha detaylandırarak olursam atom düzeyinde deneyler yapıldığında, en genel kural, bir olgunun parçacık yönü ile ilgili olan konum bilgisini ya da aynı olgunun dalga yönü ile alakalı olan momentum bilgisini elde etmektir. Her iki yön hakkında aynı anda tam bilgi almak mümkün değildir. Aynı anda alınan bilgi en çok deneyler arasında görülen istatistiksel düzenliliklerdir. Tek bir atomik süreç deneyinin sonucu mutlak olarak tahmin edilemez. İşte Bohr’un katkısı burada olmuştur. Burada Bohr, “bireysel” (*individuality*) ve “bütün” (wholeness) kavramlarını birbirine bağlamıştır. Bohr’un bireyselliği bölünmezlikle (indivisibility) ve dolayısıyla bütünlükle bağlantılıdır. Bohr dünyadaki deneyimizi, bir şekilde dünyanın geri kalanıyla iç içe geçmiş olan bir kesinti olarak görmüştür. Bergson da Faraday’a atıf ile madde, “iç içe geçmiş bir öğeler kümesidir” derken; Kelvin’e atıf ile madde, “süreklilik içinde bir tür bölünme üreten girdapların meydana getirdiği bir sürekliliktir” demiştir (Bergson,

1998, s. 203). Burada Bergson'un madde ve Bohr'un maddesel deneyiminin aynı çizgide hizalandığını görüyoruz. Her ikisi de maddeye bir devinim atfederken potansiyel bir faillik alanı da tanımışlardır.

Bergson, maddeyi nicel değil nitel vasfı ile ön plana çıkarmıştır. Madde öngörülür değildir, heterojen bir pattern izler. Bergson, yana yana konan şeylerin birbirinin devamı olmadığını söylemiştir. Böylelikle tüm bunların zihinsel örüntüde edimsel olarak yan yana konduğunu ima etmiştir (Bergson, 1992, s. 164). Bu bakış açısı uzay zamanda sadece insana değil maddeye de faillik katar. Zamanın içinden akan tüm kareler arasında bir akış, Deleuze'ün dediği gibi bir oluş hali ve nüanslarla devam eden tekrarlı bir ilişki vardır. Deleuze buna "Fark ve Tekrar" (2004) demiştir. Bu tekrarlı ilişki edimsel potansiyeller barındırır. Burada, Bergson, Bohr ve Deleuze'ün benzeri bir bakış açısı sunduğunu görüyoruz.

Bohr için belirlenimsizlik tüm bilginin birliğinin bir özelliğidir. Bohr, bu şekilde "nedenselliğin" tamamlayıcı olduğunu ve bu nedenle de uzay-zamanın, evrenin *a priori* gerçekleri olarak sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Bu feminist literatür tarafından kartezyen ikiliklerin reddinin teorik alt yapısını oluşturmak üzere kullanılmıştır. Bohr maddeler arasındaki akış ve ilişkiyi anlatırken "dolanık" kelimesini kullanmaz, onun yerine bütünselliği ima eden bir terminoloji seti kullanır. Buna rağmen bütünsellik, tamamlayıcılık ve ilişkisellik bağlantısı, feminist kurama kuantum fiziğindeki "dolanıklılık" kavramıyla girmiştir.

Barad ile İnsan-Sonrası Feminizmde Yeni Bir Metodolojiye Doğru

Tam bu noktada konuyu, oluştaki sürekliliği anlatan Bergson ve Deleuze ile tamamlayıcılığı anlatan Bohr'un kuramını ilişkisellik ve "ilişkiselliğe için eylem" olarak ele almış olan Barad'a bağlamak istiyorum. Karen Barad'ın hem kuantum ontolojisine hem de feminist ontolojiye en büyük katkısı ilişkisellik kavramını yeniden formüle etmiş olmasıdır. Barad özgün katkısı olan ilişkisellik meselesinin bir benzerini Bergson'un zaman içinde maddenin performatif olarak realize olması anlatısında detayları ile ifade etmiştim. Bence Bergson, Deleuze ve Barad'ın bu konudaki çalışmaları sosyal bilimler için yeni bir tür ampirizmi dile getirmiştir. Barad'ın ilişkisellik vurgusu feminist literatüre insan ve insan-dışı tüm formların failliğini tanıtmış ve her birinin bütün için ne kadar değerli olduğunu anlatmıştır.

Barad, insan ve insan-dışı tüm formların ilişkiselliğinin farklı bir metodoloji ile anlaşılacağını düşünmektedir. İnsan-sonrası feminizmde kırımın kuantum nedensellik,

zamansallık, ilişkisellik ve yaşam hakkında ontolojik soruları araştırmak için bir yöntem olarak kullanılmıştır. Kırınım, kuantum fiziğinin meşhur çift-yarık düzeneği ile hayatımıza girmiştir; bu bağlamda ışık dalga mıdır parçacık mıdır sorusuna verilen yanıttır. Deneyde elektronları yarıklardan geçirdiğimizde gördüğümüz şey, kırınım yani üst üste binen dalgalardır. Burada aslında bir parçacık olduğu düşünülen elektron, dalga gibi davranmıştır. Oysa başka bir ölçümde parçacık gibi davrandığı da olmuştur. Görünen odur ki elektronun ontolojisi ölçüm sırasında değişmektedir. Buna kuantum mekaniğinde gözlemcinin hakikati değiştirmedeki gücüne atıfla “gözlemci etkisi” denmiştir. Kuantum mekaniği bize, atom altı düzeyde “mekanik” nedensellikten bahsedemeyeceğimizi; ilişkiselliği konu alan “kırınımlı” bir nedensellikten söz edebileceğimizi anlatmıştır. Barad, Bergson’un yaptığına benzer şekilde atom-altını ve organik zamansallığı birleştirmiştir. Organik zamansallıkla Bergson’un süre kavramı arasındaki bağ dikkate değerdir. Maddeye özgürlük ve faillik vermesi açısından Bergson ve Barad felsefesi bu noktada yakınsar.

Barad, belirlenimsiz bir dünyada değişen kalıpları incelemek için araçsallaştırdığı kırınım teriminin felsefi kullanımını Haraway’dan (1997) almıştır. Bergson maddeyi bir nitelik olarak alımlamıştır. Bu nitelik çok kısa eylemlerin ve istikrarsız durumların bir ardışıklığıdır (Bergson, 1991, s. 205-209). Hareket dediğimiz şey çok kısa sürede ardışık bir nitelikler dizisidir (Bergson, 1998, s. 300-302). Ardışık eylemler hemen hemen aynıysa, nitelik değişmez gibi görünür. Barad bize bu ardışıklığın arasına her an başka ilişkilerden kaynaklanan etkileşimlerin girebileceğini ve gerçekliğin yani maddenin her an çoklu ilişkiler ağı ile yeniden yaratılma potansiyeline sahip olabileceğini anlatmaktadır.

Çağdaş feminist teoride kırınım, genellikle eleştirel ve farklılıklara duyarlı bir bilinç ve düşünce tarzını belirtmek için mecazi olarak kullanılır. Feminist bilim araştırmaları konusundaki çalışmaları ile tanınan Donna Haraway, yapıtlarında farklılık ve başkalıkları göstermek üzere kırınım metaforu ile yola çıkmıştır. Bu metafor, Yeni Materyalist Feminizm geleneği için önemlidir, çünkü yeni materyalist gelenek, farklılığa hem şecere hem mecazi kavramsallaştırma hem de bir maddenin bir başka maddeye dönüşmesi açısından “fark yaratan bir etki” olarak yaklaşır. *Canavarların Vaatleri* başlıklı makalesinde Haraway (2004), öznenin nasıl olduğunu yansıtmaktan ziyade özneyi dağıtan “yapıbozumcu (bir) ilişkiselliği” kırınım metaforu ile anlatmıştır (Haraway, 2004, s. 69). Bilimsel düşünce içindeki feminist eleştirisinin ve nesnelliğin reddinin bir parçası olan kırınım, aslında “farklılığın etkilerinin ortaya

çıktığı” yeri aydınlatan optik bilginin ve geleneksel düşüncenin daha incelikli bir vizyona geçmesi olarak tanımlanmıştır (Haraway, 2004, s. 70).

Barad kuantum parçacıklarının davranışını tanımlamak için *queer* terimini kullanır. Bu sadece kuantum parçacıklarının tuhaflıklarını belirtmek için değildir. *Queer* düşüncedeki “çokluğu” keşfetmenin metodolojik bir yoludur. Barad, sosyal bilimlerdeki araştırma yöntemlerini sorgulayarak “nedenselliğin kökeni ve ilişkiselliğin doğası hakkında düşünmenin yollarını bulmamız gerektiğini” öne sürmektedir (Barad, 2012, s. 32). Bunun insan ve insan olmayan ayrımlarını temel almadan yapılması gerektiğini savunur (Barad, 2012, s. 32). Barad dünyanın performativitesinden (*performativity*) ve onun “ilişkiselliğe içkin eylemsel” doğasından bahseder. Barad’ın “performativite” kavramı, Bergson’un “özgürlük” kavramı ile paralellikler gösterir. Performativite her defasında bir şeyleri farklı yapma şansı tanıyan bir yinelemedir. Bu yinelemeler sadece anlatısal ve söylemsel değil, aynı zamanda eylemseldir. Bu noktada Barad’ın performativite kavramı ile Deleuze’ün her bir tekrarda yaratılan fark kavramsallaştırması yakınsar.

Bohr’un atom modelinde, elektronların yörüngeden yörüneye sıçradıklarını, bu hareket sırasında yörüngeler arasında hiçbir yerde olmadıklarını, kuantum sıçramasının süreksiz bir hareket olduğunu biliriz (Barad, 2012, s. 39). Kuantum sıçraması belirli bir zamanda olur ama belirli bir yerde olmaz. Burada Bergsoncu zaman ve özgürlük kavramları karşımıza çıkar. Çünkü sürekli uzamsal hareketin olmadığı, daha ziyade esasen yok olan bir hareket olan tuhaf bir sıçrayışın olduğu bir düzlemden bahsediyoruz. Barad’ın kuantum fiziğindeki klasik olmayan ilişkisellik ontolojisinin insan ve insan olmayan dünyalar hakkında farklı bir dizi içgörü sağlayabileceğini öne sürdüğü durumun temeli bu tuhaf süreksiz (kuantum) sıçramalarıdır. Kuantum dünyası, eski ilişki metaforlarına uymayan yeni bir tür bağlantılılık sunar. Gerçekçilik bu kuantum dünyasında yeniden tanımlanmaktadır.

İlişkiselliğin bu tuhaf doğası, Barad’ın madde ve bireyleşme süreçlerini anlatırken birlikte kesme-ayırılma (*cutting together-apart*) terimini kullanmasına yol açar (Barad, 2014). Birlikte kesme-ayırılma eylemi, kuantum deneylerinde görünüşte özerk veya bağımsız olan bireysel parçacıkların birbirine karıştığı bir olgudur. Bu bize atomlar arasında biteviye devam eden ilişkiselliğe içkin eylem dizileri olduğunu anlatır. Kuantum ontolojisi, ayrık bireyleşmeler yani nesnelere ve sürekli bağlantılı ilişkilerin olduğu dalgalar arasındaki katı ikiliği zayıflatır. Kuantum sıçramalarının tuhaf davranışı, bize ilişkiselliğin yeni biçimlerini gösterir. Kuantum

sıçramasında uzay, zaman ve nedensellik sorgulanır. Burada, orada; bu, şu; şimdi, sonra pozisyonları ayrı koordinatlar veya oluşlar değil, uzay-zamanda birbirine dolanık konfigürasyonlardır. Kuantum ilişkiselliği, klasik fiziksel modellerden kopan, uzay-zaman olaylarının insan ölçeğinde anlaşılmasını zorlaştıran bir bağlantıya sahiptir. Bu tür bir ilişkiselliğin feminist literatür açısından önemi, feminist çalışmaların sınırlarını toplumsal cinsiyet kategorilerinden doğal dünyaya genişletmesidir. Bu ise yeni materyalist feminizmi insan-merkezciliği sorgulayan kusursuz bir eko-eleştiri teorisine dönüştürmektedir.

Çağdaş feminist yaklaşım, var olan farklılıkları kabul ederek ve farklılığın sorunlu indirgemelerinin ve asimilasyonlarının nerede gerçekleştiğine kısımlı bir yöntem vasıtasıyla işaret ederek, fallogosentrik aynıyı yeniden üretmenin mantığına yanıt vermiştir. Özetle kırım, sadece aynı şeyi başka bir yere yerleştiren geleneksel bilimsel bilgi üretme yöntemlerine bir yanıt olmuştur (Haraway, 2004, s. 16). Buradan yola çıkarak posthümanist çağdaş feminist teorinin kısımlı okuma metodolojisi ile hümanizmi değerlendirdiğimizde, bu paradigmada bir kırılmanın yaşandığını görebiliyoruz. Donna Haraway “hiçbir zaman insan olmadık” (2008, s. 1) derken bunu ima etmiş olabilir. Öyle ki “insan kategorisi” bağlamında düşündüğümüzde, dışlandığımız alanların kapsadığımız alanlardan fazla olduğunu görmemiz olasıdır. Hümanizm, “ötekinin” belirlendiği, okunduğu, ölçüldüğü, kontrol edildiği, disipline edildiği, sabit ve hiyerarşik sosyal statülere atandığı normatif bir okunaklılık standardı betimliyorken (Haraway, 1989), hepimiz “insan” olabilir miyiz? Bu soruya yanıt ararken hümanizmin aynı zamanda norm olmayan insanı ve doğayı dışlayan bir “norm yönetimi” olduğunu da görebiliriz. Bu norm yönetimi, şiddet içeren dışlama, ayrımcılık ve baskı uygulamalarının yer aldığı meşrulaştırıcı bir eksen olarak karşımıza çıkıyor (Giffney ve Hird, 2008). Yeryüzündeki pek çok insan topluluğu, hümanizmin dile getirdiği evrensel insanın seçkin statüsünden dışlanırken, aynı paradigmanın daha geniş etkisiyle pek çok tür de ekoloji krizine ivme verecek şekilde doğada yok olmaya devam ediyor. Bir diğer deyişle doğa yok olmaya devam ediyor. Tam da bu nedenle günümüzde farklı disiplinler altında çalışmalarını sürdüren pek çok araştırmacı, insan ırkına ayrıcalık tanıyan standartlaştırıcı temel anlayışları sorgulayarak, onları yapı söküme uğratma yönünde çaba harcıyor. Bu ise düşünce üretme ve politika geliştirmede geniş bir müdahalede alanı sağlayan “trans”, “çapraz” ve “çoklu” ön ekli pek çok kavramı bilimin ve felsefesinin gündemine dâhil ediyor. Bergson Barad hattında ele almış olduğum yeni materyalist feminizmin var oluş zemininin tam da burası olduğunu söylemek mümkün. Bu bağlamda yeni materyalizm, madde (atom) düzeyindeki

çözümlemeleriyle yer açtığı “çapraz oluşlar”, “oluştaki olasılıklar”, “çoklu türler”, ve “trans türler” alanı üzerinden insanı ve insan olmayanı eşit düzeyde kapsayan, doğayı kucaklayan, doğaya kültür kadar geniş bir var oluş alanı tanıyan yeni bir eşitlik paradigması oluşturmanın peşindeymiş gibi görünüyor.

Sonuç

İnsan-sonrası özneleri (ki artık bir öznenen değil failliği olan bir nesneden bahsetmiş oluyoruz) evrendeki farklı uzamsal-zamansal konumlarda çoklu eksenler boyunca çapraz ilişkiler kurarlar. Bir başka deyişle tüm varoluşlar insan ve insan olmayanın ontolojik olarak iç içe geçmesi yoluyla inşa edilir. Bu paradigma kayması trans-türler, çoklu-türler, trans-bedensellik gibi çok sayıda trans veya çoklu ön ekli kategorinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

İnsan-sonrasının epistemik muadili insan-merkezcilik sonrasıdır. İçinde olduğumuz yeni paradigmada feminizm, toplumsal cinsiyet meselelerinin kapsamını genişletmiş ve türsel eşitlikçilik ve monistik canlılık meselesini gündeme getirmiştir. Burada aslında şöyle bir boyut daha söz konusudur. İnsan tanımlaması her zaman ardında bir insan olmayan veya “daha az insan olan” muamelesi gören bireysel ve/veya kolektif aktörleri tanımlamıştır. İnsan kategorisi neye insan dediğimizden belki de daha çok neye insan demediğimizi ima etmiştir. Bu nedenle bu çoklu eksenler boyunca çapraz ilişkilerle kuran iç içe geçmiş ontolojiler modern insan-merkezciliğin hegemonik gündemini de alt üst etmektedir.

Bergson-Barad hattında anlam-madde kavrayışımızı yeniden yapılandıran pek çok düşünür ve teorisyen göstermiştir ki kuantum felsefesinin belirlenimsizlik ilkesi; tüm maddelerin birliğine uzanan bütünsellik ilkesi ve maddeye hayat veren performativite ilkesi insan-sonrası yeni paradigmanın bilincidir. Barad, kuantum biliminin ışığında ilişkisellik kavramını yeniden tasavvur etmiştir. Benzer bir faillik, kavramlar için de söz konusudur. Kavramlar, biçimsiz ve durağan maddeye dayatılan sabit saf biçimler değil, işleyen maddi birleşimlerdir. Kavram ile madde arasındaki karşılaşma ilişki kurmayı gerektirir. Böylece madde ve anlam arasındaki ontolojik ikilik ortadan kalkar. Kavramlar maddidir ve madde kavramsalıdır. Her ikisi de performatiftir ve faildir. Tam da bu nedenle yeni materyalist insan-sonrası feminizm söylem failliği ile eylem (madde) failliğini birleştirerek bütünsel bir algıyla kendine yeni ekolojik davalar edinir.

ORCID ID**Feyza TOPRAK**

ORCID ID: 0000-0003-1036-8055

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Barad, K. (2007). Meeting the universe halfway: quantum physics and the entanglement of matter and meaning. London: Duke University Press.
- Barad, K. (1998). Getting real: technoscientific practices and the materialization of reality. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 10, no. 2: 87—128.
- Barad, K. (2003). Posthumanist performativity: Towards an understanding of how matter comes to matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28, no. 3: 801—831. <https://doi.org/10.1086/345321>.
- Barad, K. (2011). Erasers and erasures: Pinch's unfortunate uncertainty principle. *Social Studies of Science* 41, no. 3: 443—454. <https://doi.org/10.1177/0306312711406317>.
- Barad, K. (2012). Nature's queer performativity. *Kvinder, Kon and Forskning. Women, Gender and Research* Copenhagen. 25—53. (https://static1.squarespace.com/static/5a554ed012abd93f99fec26b/t/5eadaca7c49d1044cfe6c9bf/1588440232781/Barad_Natures_Queer_Performativity_the_authori.pdf erişim tarihi. 03.05.2021)
- Barad, K. (2014). Diffracting diffraction: Cutting together—apart. *Parallax* 20, no. 3: 168—87. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 10, no. 2: 87—128.
- Bergson, H. (1991) Matter and memory. New York: Zone Books.
- Bergson, H. (1998). Creative evolution. New York: Dover.
- Bergson, H. (1910). Time and free will: An essay on the immediate data of consciousness, (M. Pogson Çev.). Kessinger Publishing Company.
- Bergson, H.(1992). The creative mind. (M. Andison Çev.). New York: The Citadel Press.
- Bennett, J. (2010). A vibrant matter: A political ecology of things. Durham, NC: Duke University Press.
- Bohr, N. (1987a). The philosophical writings of Niels Bohr . Volume 1. Woodbridge, CT, USA: Ox Bow Press.
- Bohr, N. (1987b). The philosophical writings of Niels Bohr . Volume 3 Woodbridge, CT, USA: Ox Bow Press.
- De Gregorio, A. (2014).Bohr's way to defining complementarity. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 45:72—82. ISSN 1355-2198.
- Deleuze, G. (1988). Bergsonism. (H. Tomlinson ve B. Habberjam Çev.). New York: Zone Books.
- Deleuze, G. (1991). Empiricism and subjectivity: An essay on Hume's theory of human nature. (C.V. Boundas Çev.). New York: Columbia University Press.
- Deleuze G. ve Guattari F. (1984). Anti-oedipus. Capitalism and schizophrania. London: Athlone.
- Deleuze G ve Guattari, F. (1987). A Thousand Plateaus. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Deleuze G ve Guattari, F. (2013) Felsefe Nedir. (T. Ilgaz Çev.). İstanbul: YKY
- Deleuze, G. (2004) Difference and repetition. (P. Patton Çev.). London: Continuum Publishing Group
- Dolphijn, R., Tuin, I. (2012). New materialism: Interviews and cartographies. Michigan: Open Humanities Press.
- Giffney, N.,Hird, M., (2008) Queering the non/human. Aldershot, UK: Ashgate
- Grosz, E. (2005). Time travels: Feminism,nature,power. Durham,NC:Duke University Press.
- Haraway, D. (1985). A manifesto for cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s. *Socialist Review* 80 ,65—107.

- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question feminism and the privilege of partial perspective, *Feminist Studies* 14, no. 3. 575–599.
- Haraway, D. (1989) *Primate visions: Gender, race, and nature in the world of modern Science*. New York: Routledge
- Haraway, D. (2008) *When species meet*. Minneapolis University of Minnesota Press
- Haraway, D. (2004) *The promises of monsters: A regenerative politics for inappropriate/d others*. The Haraway Reader. New York and London: Routledge, 63-124
- Moulard-Leonard, V. (2008) *Bergson-Deleuze encounters: Transcendental experience and the thought of the virtual*. New York: State University of New York Press
- Roger, Penrose. (2004). *The road to reality*. London: Jonathan Cape.
- Van der Tuin, I. (2011). A different starting point, a different metaphysics: Reading Bergson and Barad diffractively. *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy* 26, no. 1: 22—<https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2010.01114.x>.

ⁱKırınımlı okuma (makale içinde ayrıca açıklanacaktır) kökenini kuantum fiziğinden alan ve yeni materyalizme eleştirel bir değerlendirme yöntemi olarak giren bir metodolojidir. Diyalektik analizi reddeden ve disiplinlerin sınırlarını aşan çapraz okumaları kabul eden bu yöntem son zamanlardaki felsefi çalışmalarda, özellikle de feminist materyalist çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

ⁱⁱKuantum felsefesinin “tamamlayıcı” ve “bütünsel” doğasında iki veya daha fazla parçacık belirli bir şekilde birleştiğinde, uzayda birbirlerine ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, durumları bağlı kalır. Bu ortak, birleşik bir kuantum durumunu paylaştıkları anlamına gelir. Böylece parçacıklardan birinin gözlemlenmesi, aralarındaki mesafeye bakılmaksızın, diğer dolanık parçacıklar hakkında otomatik olarak bilgi sağlayabilir. Ve bu parçacıklardan birine yapılacak herhangi bir müdahale, dolanık sistemdeki diğerlerini değişmez bir şekilde etkileyecektir.

ⁱⁱⁱBelirlenimsizlik ilkesi kuantum fiziğindeki, gözlenebilir bir etki yokken, gözlenebilir bir tepkinin de mümkün olamayacağını, çünkü bu etkinin çoklu parametrelerin varlığında t ve $t+1$ zamanları için aynı olamayacağını; dolayısıyla önceden belirlenmiş bir gerçekliğin var olmayacağını söyler. Bu durum bizi “belirlenimsizlik” ve “nedensellik” ilkesinin üzerinde yükselen pozitivizm sonrasına, yani İnsan-sonrası paradigmaya taşır çünkü pozitivizmin varlık fikri, tüm etki ve tepkilerin gözlenebilir ve yerel olduğunu varsayar.

^{iv}Bu tartışmanın dayandığı yer Thomas Young’ın çift yarık deneyidir. Thomas Young, ışığın dalga ve parçacık doğasını keşfetmek için 1801’de çift yarık deneyini gerçekleştirmiştir. Bu deneyde bir cihaz, ışığı bir ekrandaki iki yarıktan geçirir. Ardından ikinci ekranda bir ışık modeli oluşturulur. Bir saçılma modeli parçacık davranışını gösterirken, bir dizi düz çizgi dalga davranışını anlatır. Kesin dalga boyuna sahip bu tür çizgiler yani ışık dalgaları kesiştiğinde ve büyüdüğünde sudaki dalgalar gibi bir şekil oluşur. Bu desene kırınım deseni denmektedir. Çift yarık deneyinin modern modifikasyonları hem ışığın hem maddenin hem dalgaların hem de parçacıkların davranışını gösterdiğini ve bunu kuantum fenomenlerinin temelde olasılıklı olan doğasına göre yaptığını göstermektedir.